

ЈОВАНКА КАЛИЋ

РАШКА КРАЉЕВИНА Regnum Rasciae

Краљевина Рашка (Regnum Rasciae) је латински назив за српску краљевину успостављену у XIII веку крунисањем Стефана Немањића круном из Рима 1217. године. Старо византијско обласно име, односно име српске државе у доба великих жупана крунисањем Стефана Немањића у цркви Св. апостола Петра и Павла у Расу добија нови смисао и широку примену у многим европским државама у средњем веку.

Пре близу четрдесет година академик Михаило Динић је написао запажену расправу о називима средњовековне српске државе. Три назива су била предмет његових истраживања — Склавонија, Србија и Рашка. Сводећи познато о тим називима, наводећи најважније изворе, М. Динић је указао на основне садржаје које су ти називи подразумевали у дугој и различитој употреби током времена, укључујући и промене у њиховој употреби у прошлости.¹ Сјајан научник и изузетан учитељ многих покољења историчара на Филозофском факултету у Београду овим је радом, као и већином других, у ствари поставио темеље даљих истраживања. У „школи“ Михаила Динића стасали су многи научници. Најбољи међу њима, Сима Ћирковић, и сам је постао епоха наше научне мисли у области медијевистике, такође родоначелник једног интелектуалног круга у нашој средини. Била ми је част да сам припадала најужем кругу ученика Михаила Динића и професионални савременик Симе Ћирковића.

„Рашке теме“ су одавно присутне у научној литератури о средњовековној Србији. Готово сви водећи научници XIX и XX века писали су бар о некој теми из тог комплекса, најчешће о настанку самог назива, о могућим значењима, о граду или жупи, о рашкој епископији, о уметности која се обележава тим именом („рашка школа“), о рашком правопису или рашком културном наслеђу. Научна употреба рашког имена далеко превазилази знања о садржају које оно носи. На другој страни, живот је ишао својим током. У историјским изворима име *Rassa*,

¹ М. Динић, О називима средњовековне српске државе, Прилози КЛИФ 32 (1966), 26–34 (= Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 33–43).

Rascia, Раша, Рашка налази се у најразличитијим врстама текстова од X века до наших дана, у основном или изведеним значењима, а то је преко хиљаду година српске историје. Сама историја тога назива заслужује пажњу. Тема припада и нашем времену. Примера ради, истраживања српског језика међу потомцима досељених Срба у Мађарској показују да се они и данас изјашњавају као Раци, говоре штокавским наречјем и, уствари, преносе средњовековни облик имена свога народа, давно одомаћен у тој земљи.² Који су корени свих тих именована?

Из обиља тема које ова појава нуди овом приликом издвајам само једно питање — какву је улогу могло имати успостављање Српске краљевине (1217) на устаљивање односно ширење назива „Рашка“ за државу Немањића. Историја престола предисторија је монархије у Србији, она обухвата прилике у српским земљама пре слома Византије 1204. године, и после тога.

Рашки престо српске државе помиње се изричито у једном документу састављеном у Дубровнику у лето 1253. године. То је био уговор о савезу Дубровчана са бугарским царем Михаилом Асеном за борбу против краља Стефана Уроша I (1243–1276). Стефан Урош је назван српским краљем, а његов престо рашким престолом.³ Тај Урошев престо, сасвим у складу са схватањима о духовном и династичком континуитету власти је онај његовог оца (Стефан Првовенчани) и деде (Стефан Немања), образлаже монах Доментијан у Житију Св. Симеона.⁴ То је наслеђени престо са великим угледом родоначелника династије, Стефана Немање. Анализа података о престолу у време првих Немањића показује да су они увек помињали један престо, престо отачаства, у симболичном и конкретном значењу. Он садржи мисао о врховној власти и јединству српске државе без обзира на регионалне традиције претходног доба (Зета, Рашка). Престо је трансперсонална установа монархије, он спаја време и простор.

Ако са теоријске равни поглед усмеримо ка конкретним приликама у XII веку, кроз изворе се лако разазнаје да се престо Стефана Немање налазио у храму Св. апостола Петра и Павла у Расу (данас Петрова црква код Новог Пазара), у цркви која је вековима била седиште рашких епископа. На том месту, у тој цркви је Стефан Немања предао власт и престо своме сину Стефану, потоњем првовенчаном краљу 1196. године.⁵ Монах Теодосије је описао тај догађај одређење није но други писци. Црквени обред и устоличење новог владара обављени су у самој цркви, а затим су свечаности настављене пошто су сви заједно са рашким епископом Калиником изашли из цркве.⁶

² У другој половини XX века, према истраживањима П. Степановића, Срби су се у Мађарској изјашњавали као Раци у преко 50 општина у којима су живели: *П. Стейановић*, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској (штокавско наречје)*, Београд 1994.

³ *Ј. Сивојановић*, *Старе српске повеље и писма*, I/2, Београд — Сремски Карловци 1934, 207.

⁴ *Доментијан*, *Живот светога Симеуна и светога Саве*, Биоград 1865, 116; превод *Л. Мирковића*, изд. СКЗ, Београд 1938, 317.

⁵ *Ј. Калић*, *Престо Стефана Немање*, Прилози КИФ 53–54 (1990), 21–30.

⁶ *Теодосије Хиландарац*, *Живот светога Саве*, Београд 1973, 38–39; превод *Л. Мирковић* — *Д. Богдановић*, изд. СКЗ, Београд 1984, 38.

Још једном је рашка црква Св. апостола Петра и Павла стекла крунидбену функцију током владе Стефана Немањића (1196–1228). Било је то, као што је познато, у сасвим измењеним приликама после слома Византијског царства 1204. године. Стварање латинских држава на тлу освојеног царства, њихово међусобно супарништво и ратови које су изазивали или подстицали да избију, у сукобу са грчким светом који ново стање није прихватало, све је то за дуги низ година потресало околне балканске државе. Србија је била део тог немирног света. У тражењу ослободилаца Стефан Немањић је обновио покушај да добије краљевску круну из Рима. Његова настојања су уродила плодом и папа Хонорије III је послао тражену круну у Србију 1217. године. Већ према правилима римске цркве крунисање је обавио папски легат.⁷ Било је непознато само место на којем је обављена та церемонија.⁸ Податак о томе сачуван је у једном тексту, који је Српска црква посредством двојице монаха, Дамјана и Павла, упутила папи Клименту VIII крајем 1597. године. Одговор папе на тај текст носи датум 10. април 1598. године.⁹ У опширном тексту у коме се приказују српске земље и људи, рудна блага и обичаји, на крају се наводи да се краљ може крунисати на три места, у Петровој цркви, или у Жичи, или у Пећи.¹⁰ Текст јасно казује да је реч о крунисању краља, не великог жупана, а Петрова црква је именована пре Жиче. Уз то, у тексту Српске цркве стоји да о томе „имамо писма од старе господе“. Према томе, на основу писаних докумената „старе господе“ састављачи документа сведоче о крунидбеним местима српских краљева предтурског доба. Црква је учесник сваког крунисања, њеним посредством се Божја милост преноси на владара, основно је начело монархијске власти у хришћанском свету. У овом случају, црква је сачувала важне податке из своје историје и историје српске државе. У погледу Петрове цркве и Жиче они се могу проверити другим изворима.

Хронолошке оквири за ове податке пружа сам Стефан Немањић. Он себе назива крунисаним краљем у једном писму папи Хонорију III марта 1220. године.¹¹ Пре те године постоји само једно крунисање краљевском круном, оно из 1217. године и то у рашкој Петровој цркви.¹² Другим речима, у старом језгру српске државе у Расу, у цркви која је за живота Стефана Немање имала велику улогу — „друго крштење“ младог Немање, место одржавања државних сабора, тесна сарадња Немање са рашким архијерејима, најзад абдикација у корист сина

⁷ Најновији преглед извора и литературе: Историја српског народа, I, Београд 1981, 300–301 (Б. Ферјанчић).

⁸ С. Ђирковић, Срби у средњем веку, Београд 1995, 56.

⁹ К. Horvat, Monumenta historica nova historiam Bosniae et provinciarum vicinarum illustrantia, GZM 21 (1909), 55–58; одговор папе: А. Theiner, Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia, II Romae 1885, 90/1; уп. Ј. Томић, Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592–1614, Земун 1903.

¹⁰ Добротом С. Ђирковића добила сам на увид и копију тог важног документа: Archivum secretum apostol. Vaticanum, Borghese Serie I, 913.

¹¹ F. Rački, Pismo prvovolenčanog kralja srpskoga Stjepana I papi Honoriju III 1220. godine, Stagine JAZU 7 (1876), 53–55.

¹² Ј. Калић, Претече Жиче: крунидбена места српских владара, Историјски часопис 44 (1997), обј. 1998, 77–85.

— све то уз појам рашког престола који се усталио у време његових наследника, чином крунисања Стефана Немањића 1217. године и то круном из Рима, као што је познато, успостављена је Српска краљевина или Краљевина Рашка, како се често та држава назива у латинским изворима католичког света. Неспорно је да је Стефан Немањић признао универзализам римске цркве и духовну власт папе. Друкчије се круна није могла добити — благословени венац, свети венац, у ствари *sacra corona* западног света.¹³ Везе српских владара са папством су знатно старије и углавном познате. Зависиле су најчешће од политичких прилика и међусобних интереса, као што је то бивало и у другим балканским државама.

Место крунисања Стефана Немањића 1217. године захтева додатна објашњења. У српском предању, додуше касно записаном, сачували су се трагови старије историје катедралног храма рашке епископије. У српским родословима и летописима има вести које кажу да је ту цркву саградио један од ученика апостола Павла, дакле у давно време хришћанства.¹⁴ И. Руварац је те податке одбацивао као „побожну причу“, али их је ипак унео у свој рад о историји рашке епископије.¹⁵ Особени изглед те цркве, уз друге могуће чињенице, навео је старе писце да запишу да је она саздана „на подобје кумирниц“.¹⁶ Новија истраживања у самој Петровој цркви и око ње указују на велику старину тог хришћанског и уопште култног средишта. Векови су ту сабрани на свој начин. За нашу тему је од значаја да је сама Петрова црква у средњем веку изграђена на темељима старије култне грађевине, по свој прилици из VI века.¹⁷ У непосредној околини Петрове цркве, у Новопазарској бањи, откривени су остаци једне значајне базилике из VI века, која је у апсиди имала синтронос, што одликује епископске храмове. Она је, према истраживањима проф. А. Јовановића била само нова фаза верског живота позноримске епохе (IV–VI век), опет на још старијим култним традицијама. То хришћанско средиште пресловенског доба замире, нема материјалних трагова живота после VI века да би се касније, у новим друштвеним околностима, изградила црква Св. апостола Петра и Павла, препознатљива у данашњем облику надамак Новог Пазара.¹⁸ Сразмерно мала Петрова црква старином својом могла је имати велики углед на темељима рим-

¹³ Доментијан, Живот светог Симеуна и светог Саве, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865, 246; А. Соловјев, *Corona regni. Die Entwicklung der Idee des Staates in den slawischen Monarchien, Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, Weimar 1961, 156–197.

¹⁴ Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Београд — Сремски Карловци 1927, 46, 53, 194; уп. Ј. Шафарик, Српски летописац из почетка XVI столећа, Гласник ДСС 5 (1853), 29; В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Сремски Карловци 1920, 42.

¹⁵ И. Руварац, Рашки епископи и митрополити, Глас СКА 62 (1901), 1–2.

¹⁶ М. Милојевић, Обшти лист Патријаршије Пећке, Гласник СУД 35 (1872), 16; И. Руварац, нав. дело, 1.

¹⁷ Ј. Нешковић, Петрова црква код Новог Пазара, Зборник радова Архитектонског факултета у Београду 5 (1961), 3–33.

¹⁸ А. Јовановић, Римски надгробни споменик из Новопазарске Бање, Новопазарски зборник 9 (1985), 33; исти, Археолошка истраживања у Новопазарској бањи, Новопазарски зборник 19 (1995), 31–67.

ским и рановизантијским. Крунисање Стефана Немањића (1217) управо у таквој цркви одговарало је универзализму папства у средњем веку.

У историји европских држава увек је успостављање монархије било прекретница. У време Стефана Немањића папство је већ имало разужену праксу додељивања краљевске круне појединим владарима. То је подразумевало одређене услове, процедуру и наравно, пружало одређене користи крунисаним владарима односно њиховим државама. Владар је стицао углед међу монархијама сличног типа, улазио је у „породицу краљева“, како је то својевремено формулисао Ф. Делгер (F. Dölger).¹⁹ Српска краљевина, често под именом Рашка краљевина од времена Стефана Немањића (1217), постала је део тога света, наравно на плану владарске идеологије онога доба. На политичкој равни, то је доносило неке предности потомцима Стефана Немање, олакшавало је склапање политички мотивисаних бракова са угледним владарским и великашким породицама Запада, као и друге облике међународних односа (преговори, споразуми, вазалски односи, итд.).

Међутим, важније су биле прилике у земљи. Као што се зна Стефан Првовенчани је почео да гради своју задужбину, манастир у Жичи после повратка монаха Саве из Свете Горе у Србију (око 1206). Главни храм посвећен Вознесењу био је довршен пре Стефановог крунисања (1217), јер Доментијан наводи да је Сава почео и завршио Спасову цркву „са братом својим великим жупаном“.²⁰ После успостављања Српске аутокефалне цркве (1219) односно повратка архиепископа Саве у Србију (1220), настављени су неки радови и приступило се живописању храма. Црква у Жичи је првобитно била само манастирска црква, а затим је постала катедрала првог српског архиепископа.²¹ За наше разматрање је важан тренутак када је српски краљ Стефан Првовенчани манастиру дао оснивачку повељу, која је исписана на бочним зидовима у кули Спасове цркве. Данас се сматра да је текст који је дошао до нас, у ствари препис с почетка XIV века, по неким и извод из двеју првобитних хрисовуља.²² У тексту тзв. друге, млађе жичке повеље на јужном зиду пролаза у кули налази се давно објављени и запажени текст у коме Стефан Првовенчани одређује да се у том храму „постављају краљеви ове државе, и архиепископи, и епископи и игумани“.²³ Хронологија ове одредбе зависи од времена издавања „друге“ жичке повеље. Оно се везује за године после повратка Св. Саве у земљу, дакле 1220. године односно следеће године.²⁴ У томе тексту Стефан Немањић не помиње своје круниса-

¹⁹ D. Fölger, Die Familie der Könige im Mittelalter, Historisches Jahrbuch 60 (1940), 397–420.

²⁰ Доментијан, Живот св. Симеуна и св. Саве, изд. Б. Даничић, 102; постоји обимна стручна литература о манастиру Жичи: уп. Б. Мелцер, А. Павловић, С. Аћимовић, Манастир Жича, библиографија, Краљево 1998.

²¹ Историја српског народа, I, Београд 1981, 390–391 (В. Ђурић).

²² Д. Синдик, Једна или две жичке повеље? Историјски часопис 14–15 (1965), 314–315.

²³ F. Miklosich, Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii, Vindobonae 1858, 11; Св. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 572.

²⁴ Преглед најважнијих издања жичке повеље и мишљења о хронологији: Д. Синдик, нав. дело, 309–311.

ње у тој цркви, већ одређује да она буде крунидбено место очигледно потоњих српских владара и архијереја. Другим речима, то је у односу на Петрову цркву ново крунидбено место владара. То, у ствари, битно мења затечено стање. Рашко црквено и државно средиште губи ранију улогу у животу земље. Владар, који је примио краљевску круну у Петровој цркви (1217) после успостављања новог архијерејског седишта у Жичи, већ „око 1224. године“ жичком повељом измешта и државно средиште. Уз то, и просторни однос ових храмова није без значаја. Спасова црква је сразмерно удаљена од рашке епископске цркве. Новија систематска археолошка истраживања у манастирском комплексу Жиче су показала да је црква изграђена на археолошки стерилном земљишту. Нису откривени било какви остаци старијег култног објекта, па ни трагови живота старији од времена градње манастира.²⁵ Насупрот старини рашког сакралног средишта око Петрове цркве стоји ново црквено средиште првих Немањића без позноримских и рановизантијских традиција VI века. Све то, на свој начин, открива намере ктитора. Данас се оне још не могу сагледати. Нешто се важно догодило у Жичи, прекретница изгледа. Не треба изгубити из вида, поред осталог, управо крунисање Стефана Немањића папском круном у Петровој цркви. Жича отвара нови пут у смислу новог и друкчијег начина крунисања српских краљева, а то је суштинско питање у развоју краљевине. С тиме је, можда, повезано и питање ранга рашке епископије у оквиру Српске цркве у XIII и нарочито у XIV веку.²⁶

На крају, остају одједи. Прво краљевско крунисање, оно у Расу 1217. године, изменило је смисао старог рашког имена византијске односно српске епохе из времена великих жупана. Српска краљевина је стекла име, *Regnum Rasciae*, које се јавља у разним облицима (*Rassia*, *Raxia* и др.) на знатно ширем европском простору, наравно у складу са јачањем државе Немањића. *Rex Rascie* живи упоредо са титулом *rex Servie*, не увек са идентичним садржајем. Управо те сличности и разлике наведених назива, већ према врстама историјских извора, према времену настанка и идеолошкој подлози, заслуживале би систематско истраживање обиља података. У владарским канцеларијама и службеним актима најлакше се препознају мотиви односно политичка позадина, уз све недоследности које постоје у разнородним срединама.

Regnum Rasciae прати призивок признате монархије у заједници европских народа. У латинским изворима католичких земаља преовлађује тај облик именовања српске краљевине.²⁷ Занимљиво је, међутим, да ли су се и када сами српски владари служили тим обликом *rex Rasciae* или *Regnum Rasciae*. За сада падају у очи натписи на новцу. Цар Стефан Душан је убрзо после крунисања

²⁵ Д. Минић, Археолошки подаци о манастиру Жичи, Манастир Жича, Зборник радова, Краљево 2000, 224.

²⁶ С. Ђирковић, Српске *Notitiae episcopatum*, Споменница епископу шумадијском Сави, Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског, Нови Сад 2001, 199–207; исти, Жича као архијерејско седиште, Манастир Жича, Зборник радова, Краљево 2000, 12.

²⁷ Преглед извора по појединим земљама биће дат у другој студији.

царском круном (1346) ковао новац са латинским натписом *REX RASIE — IMPERATOR ROMANIAE*.²⁸

Касније, у XV веку, српски деспоти користе назив *Regnum Rasciae* у својим латинским канцеларијама. Они су за Угарску деспоти Краљевине Рашке, тако им се обраћају, чешће у скраћеном облику деспоти Рашке.²⁹ Византијска титула деспота, увек, само лична у своје време, сада се везује за име државе. Све се битно изменило. Турска епоха је била на видику.

Jovanka Kalić

REGNUM RASCIAE

La désignation de l'ancien l'Etat serbe médiéval comme le Regnum Rasciae, Regnum Rasse, remonte au couronnement royal du grand joupán Stefan Nemanjić en 1217, lorsque ce souverain coiffa la couronne envoyée par le pape Honorius III. Elle apparaît donc au lendemain de l'effondrement de l'Empire byzantin à la suite de la prise de Constantinople par les participants de la Quatrième croisade (1204). Le couronnement du premier roi serbe eut lieu dans l'église des Saints-Apôtres-Pierre-et-Paul à Ras (sis aux abords de Novi Pazar, ce sanctuaire est aujourd'hui connu sous le nom de Petrova crkva — église de St.-Pierre). Avant même 1217 cette église avait déjà joué un rôle notable dans l'histoire de la Serbie. Durant des siècles elle avait en effet abrité la chaire de l'évêque de Rascie, qui longtemps releva de l'archevêché d'Ochrid, alors que la place fortifiée de Ras faisait elle-même office de centre ecclésiastique et étatique de la Serbie au XIIème siècle. C'est notamment d'après son nom que l'Etat serbe est souvent appelé Royaume de Rascie dans les sources latines. Après l'instauration de l'archevêché serbe autocéphale (1219) et la construction du monastère de Žiĉa avec son église dédiée à l'Ascension du Christ, le roi de Serbie Stefan Nemanjić, plus connu comme Stefan le Premier Couronné, prescrit dans la charte de fondation de ce monastère (charte délivrée vers 1224) que cette nouvelle église serait le lieu de couronnement des futurs souverains de Serbie. Parallèlement l'église du monastère de Žiĉa devint le siège des archevêques de Serbie et acquit avec le temps un grand prestige dans le pays. Le rôle de saint Sava dans la fondation et la création de ce nouveau centre ecclésiastique fut d'un poids décisif.

²⁸ С. Димитријевић, Хронологија Душановог царског новца, Историјски часопис 9–10 (1959), 117–119; В. Иванишевић, Новчарство средњовековне Србије, Београд 2001, 123–214, 24; К. Јуречек, Историја I, 258.

²⁹ L. Thallóczy — A. Áldásy, Magyarország mellékartományainak oklevéltára (MHN 33), Budapest 1907, 61–63, 94–95 и др; ур. А. Веселиновић, Држава српских деспота, Београд 1995, 42–100.